

A KÖNYVTÁRI MUNKA

KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK.

Múlt számunkban részletesen foglalkoztunk a helyismereti gyűjteménnyel. Akármilyen fontos is, nem az egyetlen különgyűjtemény a könyvtárban. Nagykönyvtárainkban a régi és ritka könyvek gyűjteménye, a kéziratgyűjtemény, zeneműtár, térképgyűjtemény, metszet- és mûlapgyűjtemény, mikrofilmtár stb. válik ki hasonló módon az általános anyagból. Ismerkedjünk meg röviden ezekkel is, mert egyes darabok kisebb könyvtárakban is előfordulhatnak.

Régi és ritka könyvek.

A régi könyvek közé az ősnymtatványokat és az 1711-ig megjelent magyar műveket, az ún. „rég Magyar könyveket” (rövidítésük RMK) sorolják könyvtáraink.

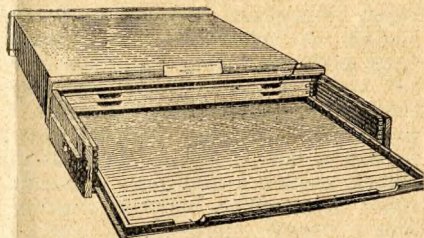
Az *ősnymtatványok* a könyvnyomtatás legelső alkotásai bezárólag az 1500. évig. Hazánkban ilyen a Hess András budai nyomdájában készült *Cronica Hungarorum* (Magyarok krónikája, 1473). A világ ismert ősnymtatványainak a száma igen jelentős, 40–45 000-re tehető. (Mintegy 10 százalékuk található meg a hazai könyvtárakban.)

Az ősnymtatványoknak még *nincs címlapjuk*, egyébként is erősen a kéziratok kódexre emlékeztetnek. Emellett sokszor csonkán maradtak fenn az utókorra, így meghatározásuk (kezdő levél és kolofon híján) nem könnyű feladat. A nehézségek okozták, hogy a könyvtárosok rendkívül kifinomodott, fejlett módszereket alakítottak ki. A papír vízjegyeiből, a betűtípusokból, a sorok távolságából, a díszítőelemekből stb. megszemenő következtetéseket tudnak levonni, kolofon nélkül is a készítő nyomdákhoz tudják kapcsolni a meghatározandó példányt.

Igen nagy segítség a meghatározásban, hogy a eddig ismert példányok bibliografiaiilag le vannak írva, s leírásuk a vizsgált példánnyal egybevethető.

Egyes ősnymtatványok vagyonokat érnek, főleg a legrégibbek, legszebbek, legkisebb számban fennmaradtak. Nem árt talán megemlíteni, hogy Gutenberg 42 soros bibliája 1926-ban 1 250 000 német birodalmi márkáért cserélt gazdát! Már különleges értékük is indokolja tehát külön kezelésüket.

Hazánkban legnagyobb ősnymtatvány gyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtárnak, a Magyar Tudományos

A Lenin könyvtár összerakható egységekből álló, fém térképszekrénye

Akadémia Könyvtárának és a budapesti Egyetemi Könyvtárnak van.

A *rég Magyar könyveknek* ugyanakkor nemzeti szempontból van igen nagy jelentőségük. Mint mondtuk, 1711-ig bezárólag tartoznak ide a magyarországi kiadványok, sőt ide soroljuk a hazai szerzők külföldön megjelent műveit is. A régi magyar könyvekkel kapcsolatban alapvető segédkönyvünk a következő:

SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* 1. köt. Az 1531–1711. megjelent Magyar nyomtatványok... 2. köt. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem Magyar nyelvű hazai nyomtatványok... 3. köt. 1–2. r.

SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem Magyar nyelvű nyomtatványok*... Bp. 1879—1898. 4 db. — Kiegészítése:

SZTRIPSZKY Híador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez*. Bp. 1912. 12,710 lap.

A RMK-kötetknél is mindenekelőtt a példány pontos meghatározása a könyvtáros feladata. A címlappal, kolofonnal ellátott csonkítatlan művek meghatározása nem okoz komoly nehézséget, főleg ha Szabó Károlynál, Sztripszkyknél már szerepelnek. Itt is fontos azonban a példány gondos összeolvasása a közölt leírással, mert nagy számban fordulnak elő változatok. Néha a felfedezett sajtóhibákat javították ki nyomás közben, máskor szétesett a szedés, s újjal kellett pótolni, de előfordult az is, hogy az ajánlást cserélte ki újabbra az élelmes nyomdász, hogy több pártfogótól kapjon támogatást.

Ha azonban a példányon az év, a nyomdász, stb. megnevezése nem talál-

ható, főleg, ha töredékkal van a könyvtárosnak dolga, a meghatározás nem könnyű dolog. Az ósnyomtatványmeghatározáshoz hasonlóan itt is különleges módszereket dolgoztak ki kutatóink. Szerepet játszanak tartalmi és formai tényezők. A *tartalmiak* közé tartozik pl., hogy protestáns vagy katolikus állásponton van-e a szerző, milyen eseményeket említ meg, milyen más művekre hivatkozik stb. A *formai* tényezők közt első sorban a *betűtípusok*, a használt *könyvdíszek*, esetleg a *vízjegyek* játszanak szerepet. A krónikás, históriás éneknél sokszor a *versfő* (acrosticon) árulja el a szerző nevét. Igen fontos szerepe van a meghatározásban a *helyesírásnak*, bár a pontos módszereket még mindig nem alakítottuk ki. Ebben a korban még nincs egységes helyesírás, éppen ezért kínálkozik felhasználásra. (Egy mai töredéknél a helyesírás semmit sem mondana, Budapesten ugyanúgy írnak, mint Kőszegen. A XVI—XVII. században azonban a debreceni nyomda nem ugyanazt az írásmódot követte, mint a kolozsvári vagy a nagyszombati.) Töredékek meghatározásánál hasznos segítséget nyújt a *Nyelvtörténeti szótár* is, minthogy jelzi az egyes szavak, kifejezések előfordulási helyeit. Néha a példány kézírásos bejegyzései vezetnek nyomra.

Az RMK-kutatás természetszerű központja az Országos Széchényi Könyvtár. Birtokában több mint 5000 mű van (mintegy 7000 db). Mint Szabó Károly bibliográfiájából is látható, jócskán található régi magyar könyvek egyéb

könyvtárakban is. (Sajnos, számos RMK-kötet — köztük nem egy unikum! — csak külföldön lelhető fel)

Ha nem is törekedhetnek a teljességre, kisebb bemutató jellegű gyűjteményre (a könyvtörténet, nyomdászattörténet, irodalomtörténet szempontjából) megyei könyvtárainknak is szükségük van. Számítson a feldolgozásban minden könyvtárban alapvető szabálynak, hogy a címmásolatok 1—1 példányát meg kell küldeni az Országos Széchényi Könyvtárnak. Különösen fontos az OSZK tájékoztatása az eddig még nem ismert példányokról.

Ha nem is régi a könyv, igen nagy becsben lehet része *ritkasága* miatt. Ide tartoznak pl. a betiltott, elkobzott művek, mint pl. Petőfi 1849. és 1851-i elkobzott kiadásainak megmaradt példányai. Sok kiadvány viszont jelentős példányszámban jelenik meg, mégis elkallódik, mert nem tekintik fontosnak, főleg a röpiratok s más kismenyomtatványok. A szocialista könyvtárakban a ritkaságok között különös hangsúly esik az *illegális pártirodalom* példányaira, a *marxizmus-leninizmus klasszikusainak* régebbi kiadásaira.

A régi és ritka könyvek külföldre szállítása az Országos Széchényi Könyvtár engedélyéhez van kötve.

Kéziratok.

A könyvtári kéziratok első fajtája a középkori kézzel írt könyv: a *kódex*. Nemzeti szempontból különösen fontosak a *Corvinák* és a *nyelvemlékek* (magyar szöveget közlő kódexek). Ilyen kézírata csak igen kevés könyvtárnak van, ugyanolyan, néha még nagyobb gonddal őrzik őket, mint az ósnyomtatványokat.

Nemzeti szempontból igen jelentős kéziratok származnak azonban a következő századokból is. Már a XVI. században megjelennek, de a következő századokban is élnek a kézíratos *énekeskönyvek*. Kezdetben egyházi énekeket tartalmaznak, azután jönnek a világiak is (Vásárhelyi daloskönyv stb.). Szoros rokonságban vannak a daloskönyvekkel a *versgyűjtemények*, amelyek közül számunkra igen jelentősek a kuruc korról kapcsolatosak s a népköltés feljegyzései.

A költészet területén kívül nagy jelentősége van a *politikai kéziratoknak*. (Természetesen itt könyvtári anyagról van szó, nem az oklevelekről.) Kéziratban terjedt Rákóczi *Manifestuma*, *Histoire de mes guerres* c. műve stb. A reformkorban elterjedtek az ún. pasquillok, gúnyversek a reformok ellenzöiről. Kéziratban adták tovább a politikai pe-

Zeiss Dokumator leolvasó készülék az Országos Műszaki Könyvtárban

rek leírásait (Kossuth, Wesselényi pere). Nagy szerep jutott a kéziratoknak az 1848—49-es forradalom leverése után, vitairatok, gúnyiratok a Bach-rendszer ellen, apokrif iratok (Kossuth búcsúja a határon) jártak kézről-kézre. Ezek folytatásai a későbbi illegális politikai kéziratok.

A *tudomány* területére esnek az iskolai *jegyzetek*, amelyek hazai és külföldi egyetemek, főiskolák előadásait örökítik meg.

A *gyakorlati életet* a különféle *receptkönyvek* (emberi és állati betegségek gyógyítására), *szakácskönyvek* stb. képviselik.

Történeti szempontból van felbecsülhetetlen értéke az *önéletrészeknek*, *emlékiratoknak*.

De nemcsak a könyveket pótolták a kéziratok, alkalmasak voltak a *folyóiratok*, *hírlapok helyettesítésére* is. Kossuth „Törvényhatósági tudósításai” a híres példa.

Végül nem kis jelentősége van a *levelezésnek* és az *írói kéziratoknak* (a nyomtatásban kiadott művek eredeti fogalmazványainak).

Egyre nagyobb szerep jut napjainkban a kéziratok anyagának — modern kéziratoknak — a *szakkönyvtárakban* is. A kísérleti jegyzőkönyvek kutatási, tanulmányúti jelentések, belső rendeletek, üzemi normák stb. olyan adatokat tartalmaznak, amelyek jelentősen kiegészítik a könyvben, folyóiratban közreadottakat. A feladat elsősorban a kutatóintézet és vállalatai könyvtárakban merül fel.

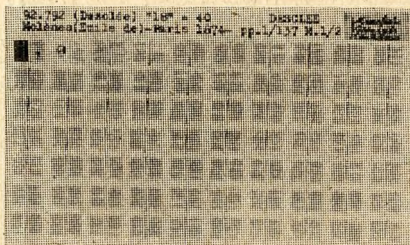
Főleg a vállalati könyvtárakban nagy szerepet játszanak a kéziratok *fordítások* is.

A megyei könyvtárakban is felmerül a szüksége annak, hogy az OSzK módszertani osztályának cikkfordításait, ezen kívül általában a gépírást, sokszorosított módszertani anyagot, saját kiszállásai eredményeit stb. megőrizze.

Az elrendezés az ilyen kéziratok anyagánál szakrendi. A kezelést megkönnyíti, ha a borítéknélküli anyagot kartonfedélbe fűzi a könyvtáros. A tárolás rendszerint dobozokban, fekvő helyzetben történik, de levélrendezőbe kapcsolva, álló iratdobozokban is lehet tartani őket.

Kisnyomtatványok.

Kisnyomtatvány elnevezés alatt foglaljuk össze azokat a kiadványokat, amelyek terjedelmükönél fogva nem ütik meg a normális könyv mértékét. A kereske-

Mikrokártya

delmi prospektusok, szabványok, szabadalmak, röplapok, plakátok, térképek, stb. tartoznak ide. Különleges típus az „aprónyomtatvány”, ez egy, legfeljebb két levélből áll (röplapok, stb.).

A *füzetalakú* kisnyomtatványokat a könyvtárban függőlegesen szokás elhelyezni, mint a könyveket. A könnyebb kezelhetőség biztosítására azonban nem méterhosszúságú polcokat alkotnak belőlük, hanem sokkal kisebb egységekre szokás tagolni őket. Az erre szolgáló eszközök: nyitott dobozok (az ún. „papucskok”) tékák, rekeszes állványok (itt a polc függőleges falemezekkel 5—8 rekeszre van osztva, hogy a füzetek el ne dőljenek). Az *aprónyomtatványok* elhelyezési módja viszont rendszerint vízszintes. Iratgyűjtőbe, lapos dobozokba, lapos fiókos szekrényekbe kerülnek. Különösen kényes a térképek kezelése. Itt nagyalakú térképborítékok kellene, esetleg nagy lapos fiókok (lásd a Lenin Könyvtár összerakható egységekből álló fém térképszekrényét az 1. ábrán).

Mikrofilm.

A könyvnek nem mindig olyan volt az alakja, mint ma. Tudjuk, hogy régen agyagtáblán, papirusztekercsen stb. készítették. Nos, a fejlődésnek a nyomtatott könyvvel sincs vége, itt a legfrissebb alakváltozat: a filmre fényképezett szöveg.

A mikrofilm igen nagy előnye, hogy rendkívül kis helyet foglal el. Ez az előny elsősorban a nagykönyvtárak szempontjából fontos, hiszen azok évtizedek óta férőhelyproblémákkal küzdenek. (A helymegtakarítás meghaladja a 90 százalékot!) De a mikrofilm értékelése szempontjából igen komolyan esik latba az a körülmény is, hogy az olvasóközönség megnövekedése következtében a régi kulturális központokon kívül is egyre komolyabb igények merülnek fel. Ma már a nagykönyvtárak ritkaságait nemcsak helyben keresik, hanem egye-

bütt is. A mikrofilm cseréje egészen új lehetőségeket teremtett ebben a viszonylatban. (Míg a múltban pl. külföldre került Corvináink, régi magyar könyveink legfeljebb vásárlás útján lettek volna megszerezhetőek hatalmas összegekért, de sokszor még úgy sem, ma megnyílt az út, hogy mikrofilmváltozatban itthon tanulmányozhassuk őket. Nyelvemlékeinket, kéziratok ritkaságainkat stb. ugyancsak hozzáférhetővé lehet tenni a tudományos intézetekben, az egyetemeken, sőt idővel a vidéki könyvtárakban is — az eredeti példányok odaszállítása nélkül.)

A mikrofilmnek ma három változata van forgalomban.

A *mikrofilmtekercs* több méter hosszú, orsóra tekercselhető filmszalag. A szalag szélessége 35 vagy 16 mm, előnyösebb az előbbi. A felvétel általában 12—14-szeres kicsinyítéssel készül, hírlapok esetében 16—18-szoros kicsinyítéssel. (Az esetek túlnyomó részében egy szövegol-

dal kerül egy filmke... ritkábban két szövegoldal.)

Az orsóra tekercselt filmeket a könyvtárak dobozokban tartják. A doboz készülhet kartonból, alumíniumból, bakelitből stb.

Ha a tekercset rövidebb (rendszerint 23 cm hosszú darabokra) vágjuk, a *mikrofilmcsíkot* nyerjük. Előnye az, hogy a keresett részért nem kell az egész tekercset végigpergetni.

A *mikrokártya* $7,5 \times 12,5$ cm nagyságú fényérzékeny papír, amelyre kicsinyített szövegoldalak vannak másolva. (Lásd a 3. ábrát.) Normális katalógusfiókokban tartható, tehát az a különös előnye, hogy ez esetben a cédulán a címléírás alatt a szöveg is megtalálható. (További előnye, hogy olcsóbb, hiszen a papír kevesebbe kerül, mint maga a film.)

Mindegyik változathoz különleges olvasókészülékek szükségesek, amelyek a szöveget felnagyítják (lásd a 2. ábrát).

Sebestyén Géza